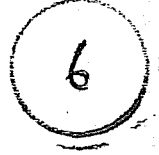

İslâm Ansiklopedisi

27 AĞUSTOS 1990

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI : 5

KAYSERİ — 1988

KUR'AN-I KERİM'İN TEFSİRİNDE BELÂGATIN ÖNEMİ

Dr. Ahmet COŞKUN

İnsan, sosyal bir varlıktır. Bu sebeple, her türlü ilgi, alâka ve yardımlaşmaya muhtaçtır. İnsanların, sevinçli ve kederli zamanlarında, birbirlerini anlamaları, haberleşmeleri ise, ancak, dil ile mümkündür. Bunun için Allah, insana «beyânı» öğretmiştir. (er-Rahmân, 2.).

Bütün insanları ve cinleri, kendisine ibâdet etmeleri için yaratan Allah (1), onların, dünyevî ve uhrevî saadetlerini sağlamak, ferdi, ve içtimaî ihtiyaçlarına cevap vermek için, peygamberleri vasıtasıyla, zaman zaman, bazı emir ve yasaklar göndermiştir. İnsanların ihtiyaçlarının karşılanması ve kemâle erebilmeleri için bu emir ve yasaklar mecmuasını yani ilâhi kitapları iyice anlamaları gerekir. Kur'ân-ı Kerîm'de, Cenab-ı Hak bir topluma peygamber göndermedikçe, azab etmeyeceğini belirttiği gibi (2), bizat Kur'anı da iyi anlaşılması (3), hakkı batıldan ayırdetmesi (4) ve insanlar arasındaki her türlü ihtilâfı gidermesi (5), için Arapça olarak gönderdiğini (6) ifade buyurmuştur.

Allah'ın emir ve yasaklarıyla, bunların maksat ve hedeflerinin doğru bir şekilde kavranılması ise, Kur'an'ın iyi anlaşılmasına bağlıdır. Bu bakımdan, dil kaideleriyle, din kurallarının öğret-

1. ez-Zâriyât, 56.

2. el-İsrâ, 15.

3. en-Nahl, 44-49.

4. el-Enfal, 8.

5. en-Nahl, 39, 64; el-Câsiye, 17.

6. Yûsuf, 2; en-Nahl, 103; Tâ-Hâ 113; ez-Zümer, 27, 28; Fussilet, 44; ez-Zuhuruf, 3; Bkz. Abdurrahman Abdulkadir es-Sa'dî, Eseru'd-Delâleti'n-Nahviyyeti ve'l-Lugaviyyeti fî İstinbatil-Ahkâmi min âyâtî'l-Kur'ani't-Teşriyyeti, Irak 1986, 23. vd.

nilmesi arasında sıkı bir alâka vardır (7). İlâhî kitaplardan Tavrât ve İncil'i bu açıdan değerlendirdiğimizde onların mecâzlarının hakikat, kinâyelerinin sarîh şeklinde yanlış anlaşılaraq tahriفة uğratıldığını görüyoruz (8). Bu sebeple, Kur'ân-ı Kerim'in maksatlarının doğru bir şekilde anlaşılması da, onun edebî vasıflarının, belâgat ve fesahat üstünlüklerinin sağlam bir tarzda değerlendirilmesine bağlıdır. İslâm ilimleri ve meslekleri tarihine göz atığımızda, itiakdî ve amelî ihtilâfların temelinde, Kur'ân'ın edebî inceliklerini anlamadaki farklılıkların önemli bir tesiri olduğunu müşâhade etmekteyiz.

Bu konuyla ilgili olarak, büyük gramerci Ebu Amr b. el-A'la (ö. 154/70)'nın, «Irak'ta zındıklaşanların çoğunun, Arap dili inceliklerini iyi bilememelerinden» kaynaklandığını tesbit etmiş olması çok manalıdır (9). Ayrıca, meşhûr dilci, İbn Cinnî (ö.392/1001) de, Arapçanın inceliklerinin, dinî inancın belirlenmesindeki rolü ve tesiri üzerinde dururken, «müşebbihe» ve «mücessime» gibi bir çok fırka ve sapmaların, bu dilin zayıf bilinmesinden kaynaklandığını belirterek, bütün bu yanlışlardan kurtulmanın ancak, bu dilin, umûmiyetle, mecâz uslûbu üzere carî olduğunu bilmekle mümkün olacağını ifade etmiştir (10).

Kur'an-ı Kerim'in, Allah'ın maksadına uygun bir şekilde anlaşılabilmesi için, onun edebî incelikleri üzerinde durulmuş, bir çok gramerci ve tefsirci, bu konuda, derin araştırmalar yaparak, Belâgat İlmi adında, yeni bir ilim dalı meydana getirmişler ve bizlere zengin bir literatür miras bırakmışlardır.

1— BELÂĞAT İLMİNİN MAHİYETİ, DOĞUŞU VE GELİŞMESİ (Kısaca)

«Belâğa» fiilinin mastarı olan belâgat kelimesi, lügatte; bir yere ulaşmak (11), «beyanda selislik» (12) anlamına gelir. Bülûğ, belâğ, iblâğ, tebliğ, bâliğ, beliğ, ve belâgat aynı kökten türemişlerdir. Belâgat kelimesi, fesahat kelimesiyle de eş manalıdır

7. a.g.e., 51-52.

8. Bkz. Rahmetullah Ef., İzhâru'l Hakk. Trc. Ömer Fehmi Ef. Nüzhet Efendi, İst./972,459 vd..

9. İbnü'l-Enbârî, Nüzhetü'l Elibba, Kahire, ts., 24.

10. İbn Cinnî, el-Hasâis, Beyrut/1982, 245 vd.

11. Seyyit Şerif el-Cürcânî, et-Târifât, İst. 1203 h., 25; Asım Ef. Kâmûsu'l-Okyanus İst. 1304-1305 h. III, 476.

12. A. Schaade. Belâgat, İA, II, 464.

(13). İstillahta ise; kelâmı nfesâhatı ile beraber, muktezây-ı hale mutabık olması, «beliğ söz söyleme melekesi (14) anlamlarına gelir. Türk müelliflerinden Manastır'lı M. Rifat, belâğatı şu şekilde tarif eder: «Fesâhat-i lisâna riâyet şartıyla, elfâzı muktezâyı, zâhirle, icab-ı hale mutabık kılarak, manay-ı vâhidi, turuku muhtelifle ile irâd etmek ve tenâsüb-ü kelimât ile, tecâvüb-i sikaatı gözeterek sem' ve kalbe mülâyim ve hoş gelecek veçhile, kelâmı terkiib eylemek usûl ve kavâidini hâvî olan malumatı edebiyeye, unumen belâğat tesmiye olunur (15). Bu tarif tahlil edilince, dört ana nokta açığa çıkar: Dil fesâhatını oluşturan şartlara riayet etmek, hal ve zâhirin durumuna göre lafızları tanzim etmek, bir mananın değişik şekillerde ifade edilmesi, kelimeler arası münasebet ile fıkralar arası diyalog şartıyla, kulağa ve kalbe hoş gelecek tarzda sözün terkiib edilmesi.

Müstakil bir ilim olarak belâğat; maânî, beyan ve bedi'îlimlerini içine alır. Çeşitli cümle şekillerinden ve bunların kullanışlarından bahseden ilme, maânî (16), «düşünceleri açık ve güzel ifade etme san'atını öğreten ilme, beyan (17), «ifadelerin bezenmesinden ve dış güzelliklerinden bahseden ilme de, bedi», (18) ilmi denir.

Bu tariflerden anlaşılacağı üzere, bu ilimlerin konularını, kısaca, şöyle tasnif edebiliriz :

Maânî ilmi; haber ve inşâ ile bunların çeşitleri, emir, nehiy, istifham, temennî, nidâ, kasr, fasl, vasl, îcâz, itnâb, müsâvaât v. s.

Beyân ilmi; teşbih ve çeşitleri, hakikat, mecâz ve çeşitleri, istiâre ve çeşitleri, kinâye ve çeşitleri... v.s.

Bedi'îlmi; lafzî güzellikler, cinâs, iktibâs, seci, manevî güzellikler, terviye, tıbak, mukâbale, hüsnü ta'lil... v.s. (19).

13. İbn Manzûr, Lisânü'l-Arap, Beyrut, ts. I, 258.

14. el-Cürcânî, aynı yer.

15. M. Rifat Mecâmü'l-Edeb, İst. 1308, 11.

16. A. Schaade, Belâğat İA, II, 464.

17. Aynı yer.

18. Aynı yer.

19. Çeşitli Belâğat kitaplarının muhtevalarına örnek olmak üzere bkz. Kazvîni, Telhîs; Ali el-Cârim, el-Belâğatü'l Vâdiha.

Câhiliye devri arapları, belâğatı bir ilim olarak bilmiyorlar-
sa da, şiir ve hitabelerinde, bu ilmin esaslarını, pratikte uygula-
dıklarını, belîğ ve fasih bir şekilde konuştuklarını görüyoruz. ez-
Zemahşeri (ö. 538/1114)'nin, câhiliye devri büleğâ ve fusâhası-
nın, Dehnâ çölünün çakıl taşlarından daha çok olduğunu ifade
etmesi (20), Araplarda belâğât ve fesâhatın yaygınlığını göster-
mesi bakımından pek mânidardır.

Onların güzel söz söyleme sanatında mâhir olduklarını ifa-
de ve işâret eden bir çok âyeti kerimeye de rastlıyoruz (21). Ay-
rıca Kur'an'ın ilk nüzulü sırasında, müşriklerin, peygamberimize
(s.a.v) karşı «onu, peygamberin uydurduğu» (22), «onun şâir ve
kâhin olduğu» (23), «Kur'an'ı O'na bir şâirin öğrettiği» (24), gibi
ithamlarda bulunmaları, onların şiirden fesâhat ve belâğattın an-
ladıklarını ve içlerinde, yüksek edebî zevke sahip kişilerin varlı-
ğını gösterir.

a) Belâğat ilminin tedvini.

Belâğatın, istilâhî anlamda bir ilim haline gelmesinde, ilk
eseri, el-Câhız (ö. 255/868)'in verdiği söylenebilir. Bu eser, el-Be-
yân ve't-Tebyin'dir. İlk tedvin edilen eserlerden birisi de, Ebû'l-
Abbas Abdullah İbnül'-Mu'tezz (ö. 296/908)'in el-Bedi' adlı eseridir
(25). İbnü'l-Mu'tezz, bu eserinde, zamanın şâir ve ediplerince
bilinen san'at ve diğer edebî bilgileri toplamıştır (26). Ondan son-
ra, bu sahada, Ebü'l-Fereç Kudame b. Cafer el-Kâtib, (ö. 337/948),
«Nakdü's-Şiir» adlı eseri (27), Ebû Hilal ve Hasan b. Abdullah el-
Askeri (ö. 395/1005), «Kitabü's-Sinaateyn» (28), Ebu Ali el Hasan
b. Raşık el-Kayravanî (ö. 463/1073), «el-Umde fi sinâati's-şiir ve
Nakdihi» (29), ve İbn Sinan el-Hafeci (ö. 466/1073), «Sırru'l Fe-
sâha» adlı eseriyle, bu tasnif ve telif hareketine hız vermişlerdir.

Bundan sonra ise, İslâmî edebiyatın şahaserleri olan, «Esrâ-
ru'l-Belâğa Fi'l-Maanî ve'l-Beyan» ve «Delâilü'l-İcâz» adlı eseri-

20. ez-Zemahşeri, el-Keşşâf, Beyrut, ts. I, 10.

21. el-Bakara, 204, el-Ahzap, 19, ez-Zuhrûf, 50.

22. Hûd, 13.

23. Tûr, 29, 30.

24. Nahl, 103.

25. Ahmet Ateş, İbnü'l Mu'tezz, İA, V. 870.

26. er-Râduyânî, Tercümânü'l-Belâğa. Neşr. Ahmet Ateş, İst. 1949, 9.

27. Kâtib Çelebi, Keşfüz-Zünûn, İst. 1971, I, 233.

28. Kâtib Çelebi a.g.e., I, 233; el-Askerî, İA. I, 678.

29. Kâtib Çelebi, a.g.e.; M.B. Cheneb, İbn Râşık, İA, V. 870.

le, Ebu Bekr Abdülkâhîr el-Cürcânî (ö. 471/1078) gelir ki, biz, bu büyük belâgatçiden ve görüşlerinden ilerde genişçe bahsedeceğiz. Ancak, belâgat ilmi, sistemli bir şekilde, Ebû Ya'kub Yusuf es-Sekkâkî (ö. 626/1228)'nin «Miftâhu'l-Ulûm» adlı eserinin üçüncü kısmında işlenmiştir (30). İslâm Edebiyat Tarihinde, üzerinde en çok çalışılan, şerh ve ihtisar yapılan kitaplardan birisi, Sekkâkî'nin bu eseridir. Bunlardan; Bedreddîn Muhammed b. Muhammed İbn Malik (ö. 686/1287)'in «el-Misbah Fi İhtisari'l-Miftâh» ve Celaleddin Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvîni (ö. 739/1338) nin adı geçen eserin üçüncü kısmına, «Telhisü'l-Miftah» adıyla yaptığı ihtisar ve şerhi, Allâme Adududdin Abdurrahman b. Ahmed el-Îci (ö. 755/1354)'nin «el-Fevaidü'l-Gıyasiyye'si, belâğata dair meşhûr eserlerdendir. Ayrıca el-Kazvîni'nin yukarıdaki Telhisine Allame Sa'deddin Mes'ud b. Ömer et-Teftezânî (ö. 792/1390) nin yaptığı «el-Mutavvel» ve «el, Muhtasar» adlı şerhleri, edebiyatçılar ve belâgatçılar arasında pek büyük rağbet görmüştür.

Belâgatla ilgili edebiyat tarihinde yapılan hususî çalışmaların yanında, kelâm ve usulü fıkıhla ilgili eserlerde ve özellikle de, ez-Zemahşerî (ö. 538/1114), Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1209) gibi müfessirlerin tefsirlerinde, belâgatla ilgili geniş nazârî bilgiler ve bu bilgilerin, Kur'an tefsirine tatbiki ile alâkalı uygulamalar görmekteyiz.

Belâgat ilminin tarihi seyrini kısaca arzetmeye çalıştığımız bu bölümde meşhur İslâm Sosyologu İbn Haldun (ö. 808/1406)'un belâgatçileri, yetiştikleri coğrafî bölgelere göre tasnif etmesine de değinmek istiyoruz İbn Haldun, genel olarak, manaya ağırlık veren Horasan ve Mâverâ ünnehr bölgesinde yaşayan belâgatçilere «Meşârika», manadan ziyade, lafızların süslü olmasına önem veren Kuzey Afrika ve Endülüs bölgelerinde yaşayanlara «Meğâribe» ve Arabistan bölgesinde yaşayanlara da «Arap ve Buleğa» ekolü vermiş (31) ve bu grupları kısaca şöyle değerlendirmiştir.

1— Meşârika (Kelâm ve felsefe ekolu): Horasan ve Mâvera-ünnehr'de yaşayan bu âlimler, doğunun maddî kalkınmışlığı ve umranı sebebiyle, ve Arap olmayanların bu ilme gösterdikleri itina dolayısıyla mağrib ekolundan daha kuvvetlidirler. Bu ekolün

30. Taşköprüzâde, Mevzûâtü'l-Ulûm, I, 232 vd. A. Schaade, Belâgat, IA, II, 464 vd.

31. İbn Haldun, Mukaddime, Beyrut, ts. 552.

en değerli mensupları, el-Cürcânî ez-Zamahşerî, er-Razî, es-Sekkâ-kîdir.

II— Arap ve Büleğa (Mısır ve Şam) ekolü: Halis Arap bölgelerinden meydana gelen bu ekolün uslûbu sade, tarifleri az, örnekleri çoktur. Önde gelen simaları, İbn Mü'tezz, İbn Sinan el-Hafâcî, Ziyau'ddin İbnü'l-Esir (ö. 637/1239) dir.

III— Meğaribe (Bedi'ciler) ekolü : İbn Haldun, Mağribli âlimlerin, bedi' kısmına önem verdiklerini ve tefekkürî derinliği olan eserler üretmediklerini, bu sebeple de, sadece dış görünüşlerle oyalandıklarını ifade etmiştir. Bu ekolün temsilcilerinden birisi, el-Umde sâhibi, İbn Raşik el-Kayravanî'dir (32).

Tarihteki bu değerli mesâilerin yanında, devrimizde de, İslâm dünyasında bu sahada bir çok eser verildiğini görüyoruz. Meselâ, Emin el-Hûlî'nin «Fennü'l-Kavl» i, Ahmet eş-Şâyib'in «el-Uslûb'u, Mustafa Sadık er-Râfiî «İ'cazü'l-Kur'an» adlı eseri, belâğat konularını yeni bir tarzda işlemişlerdir. Bu güzel çalışmalardan, özellikle iki tanesinin de adını anmadan geçemeyeceğiz. Bunlardan birincisi, ez-Zamahşerî'nin el-Keşşâf'ındaki belâğatla ilgili uygulamaları ve onun belâğî yönünü inceleyen Muhammet Hüseyin Ebû Mûsa'nın el-Belâğatü'l-Kur'âniye Fîtefsiri'z-Zamahşerî adlı eseri (33), ikinci ise Nasrullah Hacımüftüoğlu'nun yapmış olduğu; «Fahrüddin er-Râzî, Nihâyetü'l-İcâz Fî Dirayeti'l-icâzının Tahkikli Neşri ve Abdulkahir el-Cürcânî'nin Fî Dirayeti'l-nındaki Eserleriyle Mukayyesesi» adlı doktora çalışmasıdır (34). Kendisinden oldukça istifade ettiğimiz bu son eser, sahasında ciddi tahlil ve tesbitlerde bulunan ve bir an evvel ilim dünyasına sunulması gereken bir çalışmadır.

b— Kelâm ilminde belâğat.

Belâğat ilminin gelişmesinde, kelimcilerin büyük bir rolü olmuştur. Aristo mantığını ve Yunan felsefesini iyi bilen kelimciler, özellikle de mütezile; âraz, cevher, hüviyet ve mâhiyet... gibi

32. İbn Haldun, a.g.e., 542, 456.

33. Muhammed Ebu Musa, el-Belâğatü'l-Kur'aniyye Fî Tefsiri'z-Zamahşerî ve eseruhâ Fî'd-Dirâsâti'l-Belâğiyye, Dâru'l-Arabî, ts.

34. Nasrullah Hacı Müftüoğlu, Fahrüddin er-Râzî, Nihâyetü'l-İcâz Fî Dirayeti'l-İcâz'ının Tahkikli Neşri ve Abdulkâhir el-Cürcânî'nin Belâğat alanındaki Eserleriyle Mukayyesesi, Erzurum, 1987, Atatürk Üni. Fen - Ed. Fak. Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, basılmamış doktora tezi.

kavramları tartışmışlar (35), konuşma ve münâkaşa usûl ve kaidelerine uymaya titizlik göstermişlerdir. Belâğat, kelâm ilminin «nübüvvet» bahsinde, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mucizesi olan K. Kerim'in, îcâzının neresinde olduğu tartışmaları sebebiyle, kelâmî eserlere girmiştir. Bütün kelâmcılar, Kur'an'ın mucize olduğunda ittifak etmişler, ancak, bu îcazın, onun neresinde aranması gerektiği hususunda ihtilaf etmişlerdi. Kur'an'ın îcazı konusunda ilk tartışmayı başlatanlardan mütezilî İbrahim en-Nazzam (ö. 221/835), onun îcâzının nazım ve te'lîf olmayıp, sadece, gâibden haber vermesi üzerinde olduğunu savunarak; «Eğer Allah men etmemiş olsaydı, Araplar, pekâla bir benzerini getirebilirlerdi» (36) demiştir. Kelâmda «Sarfe Mezhebi» adını alan bu görüşe ilk karşı çıkan, yine en-Nazzam'ın talebelerinden el-Câhız (ö. 255/868) olmuştur. O, bu konuda, Kur'an'ın uslûbu ile nazmındaki çarpıcılıktan ve îcaz'dan bahseden «Nazmu'l-Kur'an» adlı eserini yazmış, ancak bu eser, zamanımıza kadar gelememiştir (37). Ayrıca, İbn Râvendî (. 298/910)'nin, Kur'ân'a karşı ağır isnatlarına cevap verme gayreti, bu hususta bir çok eserin yazılmasına sebep olmuştur. Bu eserlerin en önemlilerinden birisi, el-Câhız'ın «Nazmul-Kur'an»ı ve çeşitli müelliflerin yazdıkları «Maâni'l-Kur'an» adlı eserleri yetersiz bulan (38), Kâdî Ebû Bekr el-Bâkîllânî (ö. 403/1012)'nin «İcâzü'l-Kur'an» adlı eseridir. Zamanına kadarki bütün belâğat çalışmalarına metodik bir hüviyet kazandıran el-Bakîllânî, bu konuyla ilgili olarak, «Nüketü'l-İntisar li-nakli'l-Kur'ân» adında ikinci bir eser daha vererek Kur'ân'ın belâğatini ciddi bir şekilde incelemiştir. Daha sonra gelen, Mütezilî Kâdî Abdül Cebbar el-Esedabâdî (ö. 415/1024), yazmış olduğu İcâzü'l-Kur'an'ında, sadece, îcâz ve belâğatle yetinmiyerek, mezhebinin esaslarından olan «tevhid» ve «adl» konularına da yer vermiştir. Abdülcebbar, mütezilî olmasına rağmen sarfe mezhebini reddederek, Kur'ân'ın meydan okuyuşunun, sadece zamanındaki büleğa ve fusahâ için değil, her devir için geçerli olduğunu belirtmiştir (39).

35. el-Câhız el-Beyân ve't-Tebyîn, Mısır, 1975, I, 138 vd.

36. Sarfe Mezhebi ve görüşleri hakkında bkz. Kurtubî, el-Camiu li-Ahkâmil-Kur'an, Beyrut, ts. I, 75, 76; Rummânî, Hattabî Abdulkâhir Cürçânî Selâsü Resâil Fî İcâzi'l Kur'an, Mısır, ts. 126-141; Muhammed Tahir, İbn Aşûr, Tefsirü't-Tahrîr ve't-Tenvîr, Tunus, ts. 103 vd.

37. ez-Zemahşerî, el-Keşşaf, I, 15.

38. el-Bakîllânî, İcâzü'l-Kur'an, Kahire, 1963, 5,6.

39. Abdülcebbar Şerhu Usûli'l-Hamse, Kahire, 1956, 586 vd.

İslâm Hukukçuları, Kur'an ve sünnetten herhangi bir hüküm istihraç ve istinbat ederken, lafızların manaları, işâret ve delâletleri hakkında düşünmeleri, araştırmaları, dil ve edebiyat kaidelelerini bilmeleri îcab ediyordu. İslâm Hukukunun ilk metodolojisi olarak kabul edilen, İmâm eş-Şafiî (ö. 204/819)'nin «er-Risâle» adlı eseriyle başlayan usûlî eserleri tedvîn hareketi, arapçanın edebî inceliklerine büyük önem vermiş (40) ve zamanla bu eserler, lafzî mebhaslar ve belâğata ait konularla dolmuştur. Hatta, Sekkâkî'nin de belirttiği gibi, «Fıkıh usûlünün ekseri konuları, belâğatin tahakkümü altına girmiştir» (41).

Meselâ, meâninin en önemli konularından olan haber ve inşâ-bahisleri fıkıh usûlünde büyük bir tatbikat ortamı bularak dinamizme kavuşmuştur. Emir ve nehiy sigası, emrin vücub, nehyin tahrim ifade etmesi, ayrıca, umûm, husûs, mutlak, mukayyed, mücmel, müfesser, müşkil ve müteşâbihle ilgili tartışmalar, usûlün en önemli konularıdır. Yine belâğat ilminin mevzularını oluşturan hakikat, mecâz, kinâye, istiâre ve delâletler, usûlün, dolaşısıyla, Kur'an ve sünnetten hüküm istinbat etmek isteyecek olan fakîhin, asla müstağnî kalamıyacağı konulardır. İşte bu mecbûriyet, belâğat ilminin inkişafında çok önemli bir rol oynamıştır (42).

2— KUR'ÂN-I KERÎM'İN TEFSİRİNDE BELÂĞAT

Cenabı Hak, bütün peygamberlerine, kendi hak davalarını teyid edici mûcizeler vermiştir. Bu mûcizeler, umumiyetle, söz konusu peygamberin kendi devrinde revaçta bulunan bir konuda idi. Sihirbazların en revaçta olduğu devirde, Hz. Musâ'nın asası, tıbbın üstün olduğu bir zamanda, Hz. İsâ'nın tıbbî mûcizeleri gibi Hz. Peygamberimizin (s.a.v.) devrinde de, edebiyat ve belâğat, câhiliye araplarında en parlak devrini yaşamaktaydı. Bu sebeple de, Hz. peygamber (s.a.v.)'in en büyük mü'cizesi, Kur'ân-ı Kerîmdir. O'nun bu mûcizesi, hem akla hitab edici, hem de, kıyamete kadar bâkîdir. Bununla birlikte, Kur'ân'ın îcâzını, sadece, belâğat ve fesâhatında değil, ihtivâ ettiği ilimler, islâh siyaseti, kev-

40. Usulü Fıkıhta Arapçanın Önemi hk. bkz. İmâm eş-Şâfiî'er-Risâle, 27 vd. (1. baskıdan ofset, 1985 İst.)

41. Es-Sekkâki, Miftahu'l-Ulûm, Mısır, 1937, 198.

42. Bu konuda bir fikir edinmek için bkz. es-Serahsî, el-Usul, Beyrut, 1973, I, 273.

nî ilimlerdeki yeri ve gaybî haberlerle ilgili hususlar... gibi diğer sahalara da teşmil etmek gerekir (43). Ancak, biz burada, Kur'an-ın göze ilk çarpan üstün fesâhat ve belâğatından bahsetmek istiyoruz :

Siyer-i Nebi'den çok iyi biliyoruz ki, daha kur'an'ın nâzil olmaya başlamasıyla, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e şâir, kâhin, sâhir... gibi çeşitli iftiralar başlamıştı. Aslında bu isnatlar, Kur'an'ın benzerini meydana getiremeyeceklerine dair büyük bir itiraftır. Çünkü, yüksek bir edebî zevke ve seviyeye sahip olan bu insanlar, Kur'an'la başedemeyeceklerini anlayınca, silaha sarılıp, kan dökmeyi tercih etmişler (44) ve denebilir ki Cilâvesi ricâsiyle harfler ile muaraza mümkün olmayınca seyfler ile muharebeye mecbur olmuşlardır.

İşte, bütün müfessirlerin ve belâğatçıların keşfetmeye çalıştıkları şey, Kur'ân'ın, insanları, bir benzerini meydana getirmekten âciz bıraktığı bu sırdır. Ancak, bu çalışmalar, onun icâz icâzının esrarını çözmeye değil, onu hissettirme melekesini kazandırmaya matuftur. Nasıl ki, psikoloji, bizzât rûhu değil de, onun tezârürlerini konu ediniyorsa; belâğat da, i'câzın bizzat kendisini değil, ak-sediş tarzını incelemektedir (45).

Belâğatın bu önemli görevi sebebiyle, meşhûr belâğatçı Sek-kâkî, «Kur'an-ı Kerim'in icâzı, zevk-i selim ile anlaşılabilir, fakat anlatılamaz. Hissolunan bu zevki elde etmek için, belâğatla iç içe olmak, tam bir belâğat kültürü kazanmak lazımdır» (46) demiştir. Müfessir ez-Zemahşerî ise; Tefsirci için, en çok ihtiyaç duyulan iki ilimden birinin maânî, diğerinin de beyân olduğunu (47) ifade etmiştir. el-Askerî ise, bir hukukçu, bir kelamcı ve katıksız arap olan bir Kureys'linin, Kur'ân'ın i'câzına, herhangi bir şahsın veya bir câhilin bakışıyla bakmasını kınayarak, bütün ilimlerden önce belâğat ilminin öğretilmesi gerektiğini belirtmiştir (48).

el-Bakillânî, el-Cürcânî ve er-Râzî gibi büyük belâğat ustalarının birinci derecedeki hedefleri; «belâğat için belâğat yapmak»

43. İsmail Cerrahoğlu, Tefsîr Usûlü, Ank. 1976, 163.

44. Suyûtî, el-İtkân, Mısır, 1951, II. 117 vd.

45. Bkz. Muhammed Tahir bin Aşur, a.g.e., 107; Nasrullah Hoca Müftüoğlu, a.g.e., 46.

46. es-Zekkâkî, Mimtahu'l-Ulûm, Mısır ts. 195.

47. ez-Zemahşerî Esâsül-Belâğa, Beyrut, 1979, 7-8; el-Keşsaf, 16; Mani Abdulhalîm Mahmut, Menâhicü'l-Müfessirîn, Kahire, ts. 107.

değil, «Kur'an'ın îcâzını idrak etmek için belâğat yapmak» olmuştur. ez-Zemahşerî bu hususta şöyle der: «Fıkıhçı, fetva ve hükümde, bütün akranlarını aşsa da; kelâmcı, söz tekniğinde bütün insanlara gâlip gelse de; tarihçi, İbnü'l-Kıryye (49)'den daha ezberci; vâiz, Hasan el-aBsri'den daha güçlü vaiz olsa da; nahivci, Sibeveyh'den daha üstün nahivci, lügatçı, kelimeleri sakız gibi çigneme kudretine sahip lügatçı olsa da, Kur'an'a mahsûs bulunan maâni ve beyân ilimlerinde temâyüz etmediği müddetçe ondaki mana ve nükte gizliliklerine âşînâ olamaz, ondaki hakikat cevherlerini çıkarmak için dalışta bulunamaz» (50). el-Alevî (ö. 793/1390), belâğat ile îcâz arasındaki münasebeti açıklarken, «belâğat, Kur'an'daki îcâzın çeşitli yönlerine vâkîf olma imkânını sağlayan bir ilimdir» (51) der. Büyük müfessir ve muhaddis Celâleddin es-Suyutî (ö. 911/1505) ise, bu konuda daha ileri giderek; şüphesiz ki, belâğat ilimleri, dinî vasıtaların en büyüklerindedir. Hatta, imanın kemâli buna bağlıdır. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in mûcizesi olan Kur'an'ın îcâzını idrâk etmek, ancak bununla mümkündür (52), demiştir. Yukarda belirttiğimiz gibi, belâğat ilminin ilk örneklerinden olan «el-Bedi'nin müellifi İbn Mû'tezz (ö. 296/908); Kur'an'ın bir belâğat mû'cizesi olduğunu ispatlamak ve Kur'an için iddia edilen, tenâkuz, lahn, nazm bozukluğu ve ihtilâf gibi görüşleri reddetmek maksadıyla bu eseri kaleme aldığını ifade etmektedir (53). İbn Cerir et-Taberî (ö. 310/922), lügavî tefsirlere nisbetle, Kur'an'ın belâğatine daha geniş yer vermiştir. O'na göre, Kur'an'ı diğer semâvî kitaplardan çok üstün kılan özelliklerden birisi de, bütün füsehâ ve büleğâyı şaşırtıp acze düşüren nazm ve te'lif güzelliğidir (54). et-Taberî, bu anlayışıyla, ez-Zemahşerî'ye belâğat tetkikleri yolunu açmış, ez-Zemahşerî de, İbn Haldun'un belirttiği gibi, «Kur'an âyetlerini belâğatle inceliyen ve bu özelliği ile de, diğer tefsirler arasında, parmakla gösterilen, müstesnâ bir eser (55) meydana getirmiştir.

48. el-Askerî, es-Sina'eteyn, Kahire, ts. 7-8.

49. Arap fasih ve hâfızlarından olup, eski kitapları arapçaya çevirmekle tanınmıştır. Bkz. Seyyid Şerif el-Cürcânî, Haşiyetü'l-Keşşâf, I, 16.

50. ez-Zehabî, et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn, Kahire, 1961, I, 434.

51. el-Alevî, et-Tiraz, Beyrut, ts. 1980, I, 13.

52. Suyûtî, Ukudu'l-Cüman, 3, Mısır, 1305.

53. İbn Mu'tezz, el-Bedi, London, 1935, 12, 20, 22 vd.

54. Hufnî M. Şeref. Bediü'l-Kur'an Mukaddimesi, Kahire, ts., 83.

55. İbn Haldun a.g.e., 540, 553.

Belâğat ilminin gelişmesinde, Kur'an'ın belâğat ve fesahatının ortaya konulmasında, tefsircilerin büyük rolü olmuştur. Diğer taraftan Kur'an Arap harfleriyle, Arapça cümle kuruluşuyla ve Arap dil geleneği üzerine nazil olmuştur (56). Bu sebeple nazil olan âyetler, mecâz uslûplarına rağmen, ashap tarafından anlaşılıyor ve peygambere sorulmuyordu. İstisnâi olarak, anlaşılmayan hususları da, bizzat, Hz. peygamber (s.a.v.) hallediliyordu (57). O'nun vefatından sonra ortaya çıkan mes'eleler, ilimde temayüz etmiş bir kısım ashap tarafından çözümleniyordu. Sahâbiyi müteakiben, yapılan çalışmalar, şüphesiz, başlangıçta bir dil mes'eelsi şeklinde kendisini göstermiştir. Bu sebeple, ilk tefsir çalışmaları, dilciler tarafından yapılmış ve nahiv kaidelerinin ağırlıkta olduğu «Mecâzü'l-Kur'an», «Meânîl-Kur'an», «Müşkilü'l-Kur'an» adında çeşitli eserler te'lif edilmiştir. Bu nev'î tefsirler için Ebû Ubeyde Mamer b. el-müsenna (ö. 210/825)'nin Mecâzü'l-Kur'an'ını (58), büyük gramerci el-Ferra (ö. 207/822)'nin Maâni'l-Kur'an'ını (59) ve İbn Kuteybe (ö. 276/889)'nin Te'vilü Müşkilil-Kur'an'ını (60) burada zikredebiliriz.

a) NAZIM NAZARİYYESİ

Tefsir ilmi başlangıçta Resulullah (s.a.)'dan gelen bir takım rivâyetlere dayanıyordu. İkinci hierî asrın sonlarından itibaren dirayet yönünden gelişme göstermiştir. Bu meyandaki çalışmalara paralel olarak Kur'an'ın i'cazını isbât zarûreti doğmuştur. Aslında Halku'l Kur'an konusunda olduğu gibi, bu meseleyi ilk ortaya atan mu'tezile olmuştur. Bu fikrin esası, «Kur'ân mucizedir, fakat i'cazı neresindedir» sorusuna dayanıyordu. Mu'tezile'nin ortaya atıp değişik görüşlerle işlediği bu meseleye bilâhare Ehli Sünnet de eğilmekten kendini alamamıştır.

Bu konuda ilk görüş bildiren Mu'tezilî âlimler, daha önce işaret edildiği gibi İbrahim en-Nazzâm, Osman el-Câhız (ö. 255/868), Muhammed el-Vâsitî (ö. 306/918) ebul Hasan İsâ bn er-Rummânî (ö. 384/994) olmuştur.

56. M.A.Draz en-Nebü'l-Azîm, Kahire, 1949, 81, 82.

57. Ebu Ubeyde Mâmer b. el-Müsenna, Mecâzü'l-Kur'an, Kahire, 1955, 18 vd; M.Zağlûl Sellâm Eserüül-Kur'an Fi Tatavvurîn-Nakdi'l-Arabî, Kahire, 1961.

58. İsmail Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, Ank. 1988, I, 286.

59. Aynı eser, I. 279, Ayrıca bkz. el-Ferra, Maani'l-Kur'ân, I, 14, 15, 17, 23, 50 vd.

60. İsmail Cerrahoğlu, Tefsir, Tarihi, I/294.

Ehli sünnetten meşhûr kelâmcı el-Bakillânî (ö. 403/1012), ilk defa i'câz konusunda bir metod geliştirmeye çalışmış; fakat meselesinin hudutlarını tayin edip nihâyî hedefe varmakta tam başarılı olamamış, bazı açıkları kalmıştır (61). Bu iş, yine ehli sünnet kelâmcısı ve belâğatçısı olan Abdulkâhir el-Cürcânî (ö. 471/1070)'ye nasip olmuştur. «Delâilü'l-İ'caz» adlı büyük eserin sahibi Abdulkâhir, bir taraftan belâğatın inceliklerini, güzelliklerini gösterir, onun için çeşitli kaideler vazederken, diğer taraftan ürettiği bu kıstaslar ile Kur'an'ın i'câzı meselesini bir takım temel esaslar üzerinde işlemeye çalışmıştır.

Cürcânî'nin açmış olduğu bu çığıra tâbi olan ez-Zemahşerî ise belâğat kaidelerine göre terkiplerin tahlilini ele almış, bu yolla hem âyetlere mânâ vermiş hem de i'cazlarını incelemiştir. İşte ez-Zemahşerî bu metoduyla, sonraki bütün müfessirlere kaynak ve rehber teşkil eden ve bir belâğat şahasesi olan el-Keşşaf'ını meydana koymuştur (62).

Biz, burada Mu'tezilî müfessir ez-Zemahşerî'ye tesir eden Abdulkâhir el-Cürcânî'nin nazm nazariyyesinden kısaca bahsetmek istiyoruz.

Cürcânî, önceleri el-Vasıtî'nin İ'câzu'l-Kur'an'ına iki defa şerh yazmış, kendini bu yolda hazırlamış, sonra nazm nazariyyesini geliştirip; i'câzın felsefesini yapmıştır. Bu çalışmalarıyla de haklı olarak «Şeyhü'l-Büleğâ», «İmâmün-Nuhât» ünvanlarıyla anılmaya başlamıştır. Daha önce belirtildiği gibi «Meşrika Belâğat Okulu'nun seçkin simâlarından olan Cürcânî, dili «Arap mantığı» şeklinde ele almış, şarkın büyük dâhisi Fahrettin Râziye de tesir etmiştir. F. Râzî, onun değerini takdir etmiş ve telhis etmek için onun eserlerini seçmiştir. Yalnız ibn Haldun gibi bazı müellifler arasında onu lâyıkiyle tanımayan, onu anlatmadan onun ahfadı durumundaki Şekkâkî'ye geçenler olmuştur (63).

en-Nazzâm'ın, daha önce belirttiğimiz «Sarfe görüşünü» ortaya atarak, Kur'an'ın i'câzı hakkında ilk tartışmaları başlatmasından sonra, bazı kelâmcılar, Kur'an'ın i'câzını onun fesahatinde

61. Bkz. İ. Cerrahoğlu, Usul-i Tefsir, 291.

62. Bkz. Ahmet Cemal, el-Ömrî, Mefhûmü İ'câzi'l-Kur'aniyye (mukaddime), M. Zağlul Sellam, 9-10.

63. İ. Cerrahoğlu, Usûl-i Tefsir, 291.

aramışlar, ancak bu fesahatın onun neresinde olduğu hususunda ayrılığa düşmüşlerdir. Bir kısmı, fesahatın «lâfızlarda» (64), diğer bir kısmı ise lâfız ve mânâ güzelliğinde aynı nisbette aramak gerektiğini savunmuşlardır (65).

Abdülkâhir, sarfe görüşünü reddetmiş, buna karşı nazm nazariyyesini meydana koymuştur. Yukarda belirtildiği gibi esasen sarfeye karşı ilk tavır alan âlimler Nazzam'ın talebesi el-Cahız ile Ehli Sünnet kelâmcısı el-Bakıllanî olmuştur. Yine Mu'tezilî olan da Kur'an'ın i'cazını nazmında aramışlardı. Yine Mu'tezilî olan İbn Sinan el-Hafâcı, belâğat ve fesahatın ses, harf ve müfret kelimelerden başlayarak, basitten mürekkebe doğru giden bir stil içinde olduğunu ifade etmiştir (66). Abdulkâhir ise, nazariyyesini parçalar ve müfret kelimeler üzerine kurmamış, Kur'ân'ın bütün belâğat özelliklerini terkibinde, yâni cümle tekniğinde aramıştır. Ona göre nazm, kelimelerin birbirine raptedilmesi ve her birinin diğeri dolayısıyla vazedilmesidir. O halde her kelâm lâfız ve mânâ ile bunları rapteden nazmdan ibarettir. Nazm yoluyla lafza eklenen mânâ, ibâre veya cümlenin manasıdır. Bu mânâ, ibarede yer alan müfret kelimelerin manasına eklenen bir ilâvedir (67). Yine ona göre, nazm; zihinde oluşan manaların, «Nahv İlmî»nin inceliklerine uygun bir tarzda söz haline getirilmesidir. O, belâğat sırlarını ancak dil mantığı (Meâni'n-Nahv) içinde bulunabileceğini işaret eder (68).

Abdülhâkir, belâğat özelliklerinin tamamını cümle tekniğinde ararken, bu görüşüne delil olarak bir cümle içinde yer almamış durumdaki müstakil kelimeleri gösterir. «Leys» ve «esed» kelimeleri bir cümle içinde yer almadıkça, vazolunduğu manaya farklı şekilde delâlet ettikleri ileri sürülemez. İkisi de arslan manasına vazolunmuştur. Ancak bir cümlede yer almalarından sonradır ki, biri ikinciye göre bilinen yırtıcı hayvana delâleti bakımından daha tatmin edici, daha me'lûf ve kullanışlı, komşu kelimelerle daha imtizaçlı ve bu açıdan fasih olarak görünür. Bunun gibi, ilerde geniş bir belâğî tahlili sunulacak olan Hûd sûresi 44. âyetteki arza, «suyunu çek», gökyüzüne, «ey gök, sen de tut» denildi, ifadesinde tecelli eden hayret uyandırıcı i'câzın, kelimelerin

64. İbn Haldun, a.g.e., 552.

65. el-Câhız, el-Hayevân, Mısır, 1947, III, 131 vd.

66. Kadî Abdulcebbâr, el-Muğnî, XVI, İ'câzu'l-Kur'an, Kahire, 1960, 197.

67. A. Cürcanî, Delâilu'l-İ'caz, 4.

68. A. el-Cürcanî, 4.

birbirleriyle olan alâka ve irtibatına dayanan bir sır olduğu konusunda hiç tereddüt edilebilir mi? Bunun için âyetin terkiibinden «İblâî» lafzını çekip almak ve bu kelimeyi uzak-yakın diğer kelimelerden kopuk bir şekilde mütâlea etmek kâfidir. Çünkü bu takdirde açıkca görülecektir ki, kelime; cümle içinde asıl yerinde ifade ettiği zengin mâna ve meziyetleri kaybetmektedir (69). Abdulkâhir'e göre lâfızların birbirine üstünlüğü, mücerred lâfız veya müfret kelime olmaları bakımından değil, ancak lafızdaki mânanın arkasından gelecek mâna ile sağlayacağı uyum iledir (70).

Abdulkâhir, el-Bâkılânî'nin kullandığı «harflerin nazmı» (71) yerine «kelimelerin nazmı» tabirini tercih etmiştir. Ona göre bunun farkı şudur: Kelimelerin dizilişi, mâna gereği ve aklın araştırması mahsûlüdür. Halbuki harflerin dizilişinde zarûrî bir maksat yoktur. Başlangıçta başka türlü de dizilmiş olabilirlerdi. Meselâ kelimeyi vaz'eden lügat koyucu «darabe» yerine «rabede» deseydi, bunda fesada götürecektir bir durum olmazdı. Kelimelerin dizilişi ise böyle değildir. Zîra kelimelerin tertibi, zihindeki sıralanmış ve irâdî bir cehdin eseridir; aklın gereği ve nazmı meydana getiren kelimelerin birbiriyle olan münasebeti gözönünde tutularak ortaya konmaktadır (72). Ayrıca Abdülkâhir, sarfe görüşüne karşı, Kur'ân'ın i'câzını nazmında arayanların, nahiv mantığında bunun hükümlerini ve vecihlerini göstermesi gerektiğini belirtmektedir. Yâni nazm nazariyyesinin temeli yukarda da işaret edildiği gibi nahiv kaidelerine uygunluğa dayanır (73).

Öte yandan Abdülkâhir, i'câzı yalnız manada arayıp, lafzî güzellikleri ihmalide reddeder. Onun, bu fikrine mesnet olarak naklettiği, Cahız'ın şu sözü pek dikkat çekicidir: «Manalar, sokağa atılmış artıklardır. Onları Arap da bilir. Acem de, köylüsü de, Bedevîsi de. Esas maharet, vezni oturtmak, lafzı seçmek, telaffuzu kolaylaştırmak; tabii ve tatmin edici bir mâna ile takdim etmektir (74).

İbn Aşur'un nakline göre, Fahrettin er-Râzî, lafız ve mana güzelliğinin birlikte muteber olduğunu belirtirken şöyle der: «Ke-

69. Aynı eser, 4, 9.

70. el-Cürcânî, 44, vd.

71. Aynı Eser, 46.

72. el-Bâkılânî, İ'câzu'l-Kur'ân, 260.

73. el-Cürcânî, Delâilül icâz, 49.

74. Aynı eser, 526; el-Câhız, el-Hayevan, III, 133; Abdulğânî, a.g.e., 69.

lâmın cisim yönü lafız, ruh yönü ise mânâdır. Nasıl ki ruhu, marifetullâh ile nurlanan kimsenin cisminde nezafetin parlaması gerekirse, kelâm da işte böyledir. Nice hikmetli sözler vardır ki, ifade tarzı bozuk olduğu için ruhlara tesir etmez (75).

Neticede diyebiliriz ki Abdulkâhir'e göre fesahat ve belâğat, yalnız lafız veya manada değil, nazmdadır. Buna göre Kur'ân-ı Kerim'i meydana getiren kelime ve manaları Araplar da kullandıkları halde, Kur'ân'ın dekor ve dokusundaki; yâni nazmındaki esrar karşısında tutulup kalmışlardır. Çünkü hammadde aynı olsa da, işleyen san'atkâr çok farklıdır; san'atkârın birisi hâlik, diğeri ise mahlûktur (76).

et-Tahrîr ve't-Tenvîr adlı büyük tefsîri ile çağımızın müfessirlerinden olarak bilinen M. Tahir İbn Aşûr (ö. 1394/1973) eserinin mukaddimesinde belâğat ve i'câz ile ilgili bilgiler verirken, Kur'ân-ı Kerim'in ibarelerindeki zengin delâlet çeşitlerine temassula konumuza bir başka yönden açıklık getirmektedir. Misâlleri arasında, «Kavl» maddesi, mevsûf veya sıfat takdir edilmesi sırasında karine ile anlaşılan manalar ile cümlelerin bulunduğu yerler itibariyle kendinden önceki kelâma illet olması, yahut istidrâk mevkinde bulunması veyahut tarîz yerinde olması ile kazanaacağı ilâve mâna ve delâletlere işâret etmektedir (77). İşte bütün bu özellikler, Kur'an nazmının i'câz vasfını almasında etkili olduğu düşünülecek hususlardır.

Mesela; bir kaç san'atkârın hammaddesi altın cevheri olsun. Külçe halindeki altın için, san'at meziyeti söz konusu olamaz. Çeşitli dekorların işlendiği takılar hâine getirilmeden, san'atkârların maharetinden bahsedilebilir mi? İşte, kelam da, buna kıyas edilince görülür ki, kelamın hammaddesi, lafız ve manadır. Söz ustaları, bu hammaddeyi kullanarak, maharet vekabiliyetleri ölçüsünde uyumlu bir örgü ve dekor sergilemek için yarışır. Hammadde aynı, fakat örgü ve dekor kesinlikle farklı... Öyle ise, fesâhat ve belâğat, sadece lafızda veya manada değil, akıl ve na-

75. İbn Aşûr, I, 112.

76. el-Cürcânî, 49, 50, 53, 266, 486 vd. Ayrıca Nasrullah Hacı Müftüoğlu, a.g.e., 101 vd. Kur'ânın belâğatı ve benzerini insanların getirmekten âciz kalmalarıyla, bu âcizliğin sebeplerini araştıran ve tahlil eden Şeyhu'İslâm Musâ Kâzım Efendinin değerli tesbitleri için Bkz. Safvetu'l-Beyan, İst. 1336, 54, 214, 216; Rahmetullâh Efendi, a.g.e., 473, 519.

77. İbn Aşûr, Aynı yer.

hiv atelyesinde kullanılan bu malzemeyi, örgüde veya dekorda, bir başka deyişle, nazımda aramak lazımdır. Buna göre, Kur'ân-ı Kerim'i meydana getiren kelime ve manaları, Araplar tarafından rahatça kullanılıp anlaşılmasına, yani, iki tarafta da hammadde aynı olmasına rağmen, Kur'an'ın dekor ve dokusundaki, kısacası, nzmındaki esrar karşısında onlar dillerini yutmak zorunda kalmışlardır. Çünkü burada, hammadde birbiriyle asla kıyaslanamayacak Farklı iki san'atkârın elindedir: San'atkârın birisi Hâlik, diğeri ise mahlûktur (75).

b— Belâğatın Kur'an-ı Kerim'in Tefsirine Tatbik Edilmesi :

Kur'ân'ın bir çok âyeti, özellikle dirâyet tefsirlerinde, el-Câhız'ın es-Sekkâki'nin, el-Bâkılânî'nin, el-Cürcânî'nin, ez-Zemahşerî ve er-Râzî'nin tefsir ve belâğatla ilgili eserlerinde, belâğat yönünden tefsir edilerek bu ilmin bütün inceliklerine göre değerlendirilerek, âyetlerdeki ince nükte ve hikmetler keşfolunmaya çalışılmıştır. Biz burada, konuyla ilgili bir kaç örnek vermek istiyoruz :

Meselâ burada, belâğat yönünden değerlendireceğimiz âyet-i kerime el-Enbiyâ sûresinin 44. âyeti olsun: «Ve lein müsethüm nefhatün min azâbi Rabbike» «Rabbinin azabından onlara ait esinti dokunsa...»

Bu cümle, Cenabı Hakk'ın azabını dehşetli göstermek için, azabın en azının, yani, esintisinin, şiddetli tesirini ifade etmek ister. Burada, «az»lığı ifade edecek cümlenin bütün unsurları, parçaları da, bu azlığa bakarak, ona kuvvet verecek ve azabın şiddetini hissettirecektir.

1— «Lein» kelimesi, şüphe içindir ve şüphe ise, az oluşa yöneliktir.

2— «Messe» lafzı, azıcık dokunmaktır ve azlığı ifade eder.

3— «Nefhatün» kelimesi, «bir kokucuk» anlamına, masdar-ı merre olup, sigası, bire delâlet eder ve azlığı belirtir. Ayrıca kelimenin sonundaki tenvîni tenkir, azlık içindir. ve «o kadar küçük ki, bilinemiyor» demektir.

4— «Min» harfi cerrî, ba'ziyet (tebîz) için olup, «bir parça» demektir ve killeli ifade eder.

5— «Azabi» lafzı; ikâb'a nisbeten hafif bir nev'i cezadır ve o da, azlığa işaret etmektedir.

6— «Rabbike» lafzı, Cenâbı Hakk'ın, kahnâr, cebbâr ve mün-takim... gibi isimleri yanında, yine şefkati ihsâsla, azlığı ve kille-ti ifade eder (78).

Ayet-i kerimeyi bu şekilde parça parça değerlendirdikten son-ra, şöyle bir sonuca varabiliriz: Demek bu kadar azlık ve killet içe-risindeki «bir parça azab» böyle tesirli olur ve insanlar vâveylâ koparırlar ise, ikâb-ı ilâhi ne kadal dehşetli olacaktır?

İşte, bu cümlelerin bütün küçük heyetleri ve unsurları, anlam ve uslûp bütünlüğü ve imtizâcı içerisinde, maksad-ı ilâhi'yi ifa-de hususunda, birbirini takviye ederek, belâğat ve fesâhat ince-likleriyle işlenmiş, mü'cizü'l-beyân olan Kur'an'ın nazmını mey-dana getirmişlerdir.

Diğer bir misâl olarak Hücûrat sûresinin 12. âyeti içinde yer alan «E yuhibbu ahadüküm en ye'küle lahme ahîhi meyten feke-rihtümûh» temsilini alalım .Bu âyetin meâli şöyle ifade edilebi-lir: «Sizden biriniz ölü kardeşinin etini yemeği sever mi? Bu âye-ti tefsir ederken, önce ez-Zemahşerî, sonra da ona dayanarak Kâdî-beydâvî, açıkca Abdulkâhir Cürçânî'nin nazm görüşüne uygula-ma örneği verdiklerini göstermişlerdir (79).

Âyet, gıybeti yapılan kimsenin haysiyetine saldırıldığını pek iğrenç bir sahne ile dile getirmekte olan bir temsîldir. Bu tem-sîli meydana getiren kelimelerden her biri, ayrı bir mübâlega un-suru olarak olayın dehşetini ifade etmekte ve birbirine kuvvet vermektedir. Meselâ cümlelerin başındaki soru edatı olan hemze-e-istifham-ı takrirîdir. Gıybetin çirkinliğini ilk olarak akla hitâp etmek suretiyle dile getirmektedir. Soru ve cevap mahalli olan aklınız yok mu ki, bu derece çirkin olan gıybet fiilini işliyorsunuz, demek isteniyor. İkinci kelime olan «Yuhibbu» sevme fiilidir. Bu kelime ile sevgi ve nefretin merkezi olan kalb ve duygulara hitap edilmekte, büsbütün bozulmamış bir kalbin insan etini ye-meyi hoş göremeyeceği ihtarında bulunmaktadır. Öte yandan, tamim için sevmek fiili, «Ehadüküm»'e isnat edilmiş, insanın ya-ratılışı itibariyle sosyal ve medenî yönleri olan bir mahlûk oldu-ğu, kendi hemcinslerini tahkîre rıza göstermemesi gerektiği vur-gulanmıştır. Arkadan gelen «en ye'küle lahme ahîhi» ifadesiyle

78. ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, II/57.

79. ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, III, 568; Kadî el-Beydâvî, II/453.

mübâlağa unsurlarının gitgide şiddet kazandığı görülmektedir. Ölü eti yemek canavarlara mahsus bir özelliktir. Bu durum, insanın haysiyetiyle bağdaşmaz. Bu ifadedeki «ahih» kelimesi, gıybeti yapılan şahsın üstelik kardeş, din kardeşi olduğunu belirtirken, kelâma bir başka yönden kuvvet vermekte, insanın şefkat hislerini coşturan bir uslûba götürmektedir. Nihayet, bu kardeş veya kardeş etinin «Meyten» kelimesiyle ölü haldeki kardeş eti olmasının belirtilmesi, mübâlâğa unsurlarının son halkasını teşkil etmektedir. Fahrettin er-Râzî'nin dediği gibi, insan zarûret halinde ölmeyecek kadar ölü eti yiyebilir; ama ölüm tehlikesi gibi bir zâruret bulunmadıkça veya başka ölü eti varken, insan ölüsünün etini yemek mübâh olmaz. Sonuç olarak, «Meyten» kelimesinin nazm içerisinde belirttiği mâna zenginliği açıktır.

Bu temsilde verilmek istenen ders «Fekerihümüh» ifadesiyle tamamlanmaktadır. Çünkü yapılan hareketin çirkinliği ve insan ruhu tarafından kabul edilemez oluşu, bu kelimeye yüklenen mana ile belirtilmiş olmaktadır. Yukarda ölü etini yemek şeklinde temsil edilen durumu insan vicdanının asla kabul edemeyeceği, bunu itirafa mecbur kalacağı yine bu kelimenin cümle içindeki diğer kelimeler ile irtibatından anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu nazımda yer alan kelimelerden her biri, tek başlarına belirttikleri mânâların çok fevkinda bir maksadı ifade etmiş bulunmaktadır.

Konuyla ilgili son misâlimizi ötedenberi âlimlerin Kur'ân-ı Kerim'in i'câzı hususunda seçip üzerinde durdukları bir kaç âyetten biri olan; «Ey yer suyunu yut, ve ey gök (suyunu) tut» denildi, su çekildi, iş bitirildi, gemi Cûdi'ye oturdu. «Zâlimler yok olsun» denildi (80), aâyeti etrafında göstermeye çalışalım :

Âyetin metni şöyledir: «Ve gîyle yâ erdu'bleî mâ eki ve yâ semâü ekliî ve gîyda'l-mâü ve kudiye'l emru vestevet ale'l Cûdiyyi ve kîyle bu'den li'lkavmi'z zâlimîn.»

Görüldüğü gibi âyet-i Kerimedeki harfler kolay telaffuzlu, akıcı, rikkatlı ve lâtif, kendilerinden isteneni güzel bir şekilde vermektedirler. Çünkü lafızlar tenâfür-ı hurûf-ı ve kıyasa muhâlefetten uzak, araplarca me'lûf, sarf kaidelerine uygun, su gibi akıcı, rüzgâr kadar lâtif, zihinlerin kabulden, kulakların dinle-

mekten müstâğni kalamıyacağı bir güzelliكتedir. Te'lif ve terkip açısından bakılıcığı zaman belâğatın zirvesinde olduğu görölür. Adeta lâfızlar mâna, mânâlar lâfızlarla yarışmaktadır. Siyâk ise bir başka mükemmellik ve güzelliكتedir.

Belâğat kitapları ve ilgili tefsirler, âyetle alakalı olarak řu tahlilleri yapmaktadırlar.

1) Fâilin azametine, emrinin cesâmetine binâen Kîyle» fiili meçhûl sıgasiyle verilmiştir. Yer ve göğün ister, istemez emre uyduklarını ve itaat ettiklerini ifade içinde «gîyde'l mâü» denmiştir.

2) «Kîyle» fiilinde iradeden mecâz vardır. Karine ise, cansız varlığa hitabedilmesidir.

3) «Yâ erdu'bleî mâeki ve yâ semâü» ibaresinde teşbih var. «Erd» ve «semâ» durumu idrak eden akıllı insanlara benzetiliyor.

4) «Eel-mâü» kinâye yolu ile «el-gıdâ»'e benzetiliyor. Yiyen kişi yediği şeyle nasıl kuvvet bulursa «erd» da içtiği «el-mâ» ile ekin, ağaç ve meyve vermek için kuvvet buluyor.

5) «mâeki» ifadesinde, «el-mâü»nın «el-ard»a izâfe edilmesi, istiâre yoluyla olmuştur. Sanki «erd», «el-mâ»nın efendisidir. Ve onu istediği gibi kullanmaya kâdirdir.

6) «erd» kelimesinin «semâ» kelimesine takdim edilmesinin de hikmetleri vardır; şöyle ki, yer yüzü istikrar yeridir. Döşek vazifesi görür. Gemiler için bir liman, içindekiler için bir kurtuluş yeridir. Yer ve göğün suları, onun üzerinde birikir. Ayrıca isyanları sebebiyle Nûh (a.s.) peygamberin kavmi yeryüzünde helâk olmuşlardır. Boğulma «erd» cihetinden olmuştur.

7) İki emir cümlesinden sonra «ve gîde'l mâü ve kudiye'l emrü vestevet ale'l Cûdiyyi ve kîyle ku'den li'l kavmi-zâlimîn» gibi, fâilleri gizli bu haber cümlelerinin getirilişi, böyle büyük işlerin, ancak akılların idârktan âciz kalacakları bir kudret sahibi tarafından yapılacağını ilân içindir.

8) «Ve kîyle bu'den li'l kavmi'z-zâlimîn» ibâresinde tâ'rid san'atı vardır; şöyle ki, bu ceza, ancak Allah'ın (c.c.) rasûllerini yalanlamak sûretiyle onların getirdikleri apaçık delillerden yüz çevirerek nefislerine zulmetmelerinden dolayı hasıl olmuştur. Aynı şekilde davranan diğer insanlara ve yine ta'rid tarîkiyle Rasûlullâh'ı (s.a.v) tekzîb eden Kureys'e ve benzerlerine tehdid vardır.

9) Diğer nidâ harfleri ile değil de «ya» ile başlamasının bir çok belâğî hikmetleri vardır «ya» isti'mali çok olan bir nidâ har-

fidir ve uzak içindir. Ancak burada uzaklık hissî değil, ma'nevîdir. Allah (c.c.)a karşı hissî bir yakınlık muhaldır. Çünkü, O'na yön tayni imkânsızdır.

10) (yâ Erdî) denmeyip de (yâ erdu) buyurulması, onu tahkîr içindir. Çünkü eğer (erd) kelimesini nefsine mudâ'af kılseydi, ona kendi menzilesinden bir yer vermiş olacaktı. Çünkü mudâ'af, mudâ'afun ileyh'den daima şeref, tahsis ve ta'rif kazanır.

11) (Yâ eyyetühe'l erd) denmeyip de, (yâ erdu) denmesi, i'câz ve ihtisar içindir. Bunun yanında ilâhî bir hitab makamına yakışmayan bir tenbihten kaçınmak içindir.

12) (erd) lafzının seçilmesi, mahlukat için ondaki faydaların çokluğundan, lafız olarak hafifliğinden, kullanımının çokluğundandır.

13) (ibteliî) denmeyip de (ibleî) denmesi, bu ikincisinin vezince daha hafif, dile daha kolay olmasındandır. Birincisinde ise, bir zorluk ve meşekkat seziliyor.

14) ('el-mâ) kelimesinin müfred getirilmesi, cem; getirilmesinden daha münâsibtir. Azamet makamında cemi getirilmesi uygun düşmezdi. Ayrıca, müfred sigasında bir nevi tahkîr vardır.

15) (ibleî) fiilinin mef'ûlü olan (mâeki) nin zikredilmesi de hikmete dayanır Şâyet zikredilmeseydi de genelleme yapılsaydı, o zaman, murad edilmediği halde, dağlar gemiler, içindekiler, denizler ve ağaçların hepsi yutulacaklar içine girerdi ki, bu azamet makamına yakışmaz, fâide hâsıl olmazdı.

16) (Yâ erdu'bleî) diyerek sebebi zikrediyor; fakat (febeleat) diyerek müsebbibi zikretmiyor. Aynı şekilde (yâ semâu ekliî) diyor da, müsebbibi olan (ekleat) demiyor çünkü bunda, acîb bir ihtisâr, belîğ bir i'câz vardır. Burada ayrıca emre sur'at-i imtisâl vardır.

17) (gîde) fiilinin, ma'lûm olarak ve fâili ile birlikte zikredilmek yerine, (gîde) meçhûl sigasıyla getirilmesi, i'câz içindir. Ayrıca fâilin zikredilmemesi en hakîr mahlûkun, O'na izâfe edilmemesi içindir.

18) (Bilmâi) denilip de (et-tufan) veya (el-matar) denmemesi, ihtisar içindir. Kelimelerdeki (el), ahd içindir. Sanki bu lâm-ı ta'rif, o suyun. Nûh'un (a.s.) kavmini batıran su olduğunu beyân ve izâh için gelmiştir.

19) (Kudiyel emru) denilip de, (Kudiyel emru Nûhin) veya (Kudiyel-ıgraku) veya (Kudiyel ihlâkü) denmemesi, icâz içindir.

20) (el-emrû) kelimesindeki (el)'i ta'rif de Hz. Nuh'un (a.s.) kâfir kavmine galibiyetine, onlardan intikam alışına işâret eder.

21) (istevet) denip, (süvviyet) denmemesi, şeddeden kurtulup hafiflemek içindir.

22) (Bu'den) denip de (li yâbüdü) denmemesi, masdarda fiilin ifade edemeyeceği bir te'kide dikkat çekmek içindir. Eğer fiil ile gelseydi, bir zamanla mukayyed olacaktı. Oysa masdarın zamanla ilgisi yoktur. Bu sebeple masdar burada, fiilden daha belîğdir.

23) el-kavmu ma'rîfe olarak getirildi. Çünkü, bu nev'i bir azâba ancak Nûh (a.s.)'ın kavmi gibilerinin müstehak olduğuna dikkat çekilmek istenmiştir.

24) Zülüm sıfatı mutlak olarak zikredilip, meselâ ez-zâlimîne li enfüsihîn) denilmemesi, zulümlerinin bütün yönleri şâmil olduğuna tenbih içindir. Burada ayrıca Hz. Nuh'a (a.s.) inananların durumlarının fecâ'atine, kötü tercihlerine işâret edilirken, öte yandan Rasûlullâh'ın (s.a.v) da kendisini yalanlayanlara galip gelmek suretiyle, göğsüne inşirah ve tesellî verme, sabretmesini salık verme, onu yalanlayanı korkutma ve ondan intikâm alma gibi incelikler vardır.

25) (li'l kavmi) denip de (min kavmin) denmemesi, (el) harf-i ta'rifinin mânâyı daha güzel belirtmesindedir.

26) Nidâ cümlesinin emir cümlesine takdîm edilmesinin sebebi, gâyenin hasıl oluşunda mübâlağa içindir. Çünkü, önce duâ ve nidâ edince, muhâtap döner, söylenecek şeye iltifat eder, kulak kesilir. Bu tarz bir takdîmle nefisler için bir teşvîk vardır.

27) Öbür taraftan (ibleî) ve (ikleî) arasında cinâs vardır.

28) Aynı kelimeler arasında mevcut diğer bir bedî san'atı da manevî tıaktır. (el-ebulu) karnına çekmek, iklâ, ise çıkarmak manasınadır. Tıpkı (eşidâu ale'l küffâri ruhamâ'ü beynehüm) (81) âyetinde olduğu gibi.

29) Âyet-i Kerîmede ayrıca istidrât san'atı mevcuttur. Çünkü Nûh'un (a.s.) kıssası ile kavminin suda boğulması ve geminin hali arasına (Bu'den li'l kavmi'z zâlimîn) ibaresi getirilmiştir (82) .

Ancak misâl olarak seçilen bu âyetlerin belâğî incelikleri bunlardan ibâret sanılmamalıdır. Aynı âyetler, daha başka bir

81. Fetih, 29.

82. ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, II/271-272; es-Sekkâkî, Miftâhu'l-Ulûm, 197; İbnu'l-Esîr, el-Meselu's-Sâir, Mısır, 1312, 190; el-Alevî, et-Tiraz, III, 226-229.

83. es-Sekkâkî, aynı yer.

çok belâğat kaidelerinin misâllerini de teşkil etmektedirler. Nitekim meşhûr belâğat âlimi es-Sekkâkî de son âyetle ilgili bir kısmını size arz edebildiğimiz tefsir ve tahlillerinden sonra, «âyeti-Kerime'nin belâğat yönünden inceliklerini bunlardan ibâret sanma. Anlattıklarım anlatmadıklarına nisbetle çok azdır» (83) diyerek, aynı âyete değişik açılardan bakılması ve belâğî incelikler bulunması gerektiğini belirtmektedir.

NETİCE :

Belâğat ilmi, Kur'ân-ı Kerim'in i'câzını ortaya koyma yolunda bir vasıta dır. Değeri ni gâyesinin yüceliğinden almaktadır. Aslında insanlık âilesinin müşterek mahsûlü olan belâğat, Kur'ân-ı Kerim'in i'câzı üzerindeki ateşli tartışmalar sayesinde gerçek şahsiyetine kavuşmuş ve islâm tefekkürünün muhtelif kaynaklarından gıdasını alarak kemâline erişmiştir.

İslâm müellifleri, Kur'ân-ı Kerim'in i'câzındaki esrarı anlayabilmek için bir imân vazifesi olarak belâğat ilmine sarılmışlardır. Onlar, edebiyat için de ğil, kur'ân'ın i'câzını isbât için belâğat yapmışlardır çalışmalarının gâyeleri, ya Kur'ân-ı Kerim'in i'câzını müdafaa ve isbât gâyeti, ya da Kur'ân-ı Kerim'i anlama arzu ve heyecanıydı.

Kur'ân belâğatının ortaya konmasında, tefsirlerin büyük rolleri olmuştur. Müfessirler, belâğat ilminin mahsûllerini tefsire tatbik ederken, hem belâğat ilminin gelişmesini, sırlarının açıklanmasını sağladılar, hem de belâğat ilminin kıstaslarıyla her devrin insanı için üstün bir anlayış seviyesiyle Kur'an-ı Kerim'i mütaleâ etmenin örneklerini gösterdiler.

Ancak, bu gün bu çalışmalardan ne ölçüde faydalanılabilmektedir? Bu soru, bizi acı bir gerçekle karşı karşıya getirmektedir. Belâğat, anlatılmadan ziyâde zevkedilen bir şeydir. Bugün ana dili arapça olan kimseler bile Kur'an-ın belâğatını zevken yaşayamadıklarını, umûmiyetle naklen kabul ettiklerini itirafta bulunuyorlar. Biri söylüyor, öbürü zevketmese de kabul ediyor. Bu gerçekten çok acı bir durumdur. Tabii bunun bir çok sebepleri vardır. Her şeyden önce, Abdulkâhir el-Cürcânî gibi, bu dilin büyük üstâdlarından sonra dil zevki, edebî zevk muhafaza edilemedi. Gerek harpler-darpler ve değişik meşgûliyetler ve gerekse dil zevkine sahip arapların arap olmayanlarla karışmaları bu zevke büyük darbe indirmiştir.

Gerçi bir bakıma beşerî bir vak'a olarak her zevki herkes aynı ölçüde tadamaz. Belâğat, yüksek bir zümrenin edebiyatı olmasını her devirde korumuştur. Fakat konu Allah kelâmından zevk alma olunca herkesin bundan bir dereceye kadar nasibini alması gerekmez mi? Belki bugün artık, okuyucuya belâğat istilâhlarıyla bir şeyler verebilmek zorlaşmıştır. Ama yeni metodlar, yeni usûller arama-bulma kapısı kapalı değildir. Nitekim son zamanlarda bazı müelliflerin bu konuda dikkate şâyan bir uslûpla bunun örneklerini verdiklerini görüyoruz. Meselâ Seyyit Kutup, «et-Tasvîrü'l Fenniyyü fi'l Kur'âni'l-Kerîm- Kur'an'da Edebî Tasvîr- adlı eserinde kendince geliştirdiği bir metodla bize Kur'an-ı Kerim'in belâğî zevkini tattırmaya çalışmaktadır. Bir yönden Ramazan el-Bûtî'nin «Min Revâyii'l-Kur'ân» adlı eserinde de farklı bir uslûplâ, Kur'ânî zevki tattırma gâyetleri görülmektedir. Hele M. Abdullah Draz, «en-Nebeü'l-Âzîm» - En mühim Mesaj Kur'an adlı eserinde klâsik belâğat kâidelerine de riâyet ederek, fakat yeni bir tarzda Kur'anî zevki vermede pek başarılı olmuş olduğu anlaşılıyor.

Sevindirici bir gelişme olmak üzere, son yıllarda islâm dünyasında konumuzla ilgili bir çok yeni araştırmalar yapılmıştır. İnşallah, önemine binâen bu çalışmalar devam edecektir.

